

premisser ikke er ensbetydende med å godta de samme premisene. At atferd er rasjonell innenfor en gitt situasjon, betyr ikke dermed at situasjonen er «rasjonell». Men en kritisk holdning til premissene for handling er heller ikke ensbetydende med å gjøre det enkelte subjekt – i dette tilfellet den enkelte kvinne innenfor et isolert hushold – alene ansvarlig for at situasjonen endres eller vedlikeholdes.

Køn og metode¹

Et kønsrolle-perspektiv på forskere, eller: Om at finde ud af, hvorledes man plejer, at finde ud af det

AF LISBET HOLTEDAHL OG INGER HAUGEN

Innledning

I denne artikkel vil vi undersøge på hvilken måte forskerens køn (set som et sæt premisser for handling) prøger forskningsprosessen: problemformulering, feltarbejde og analyse. Vi ønsker at finde ud, om det er så, at kvindelige forskere lettere kommer i kontakt med kvinner, og har lettere adgang til innsigt i deres vilkår, end mænd har. Formålet med at klarlægge dette er at utvikle fremgangsmåder, «metoder», som hjelper os maksimalt til at overskride socialt køns gjennomslag i forskningsprosessen.

Både informanter og forskere har referencerammer, som påvirker deres rolleudøvelse. For at undersøge disse referencerammer behøver vi informasjon om, hvordan folk i de miljøer vi studerer kategoriserer og tenker. Men vi må også se på forskerens styring af forskningsprosessen som utryk for en tænkemåde, en måte at kategorisere på, som formes i den sociale organisation hvor forskerens liv udspiller sig. Som en del af dette er informantens opfatning og bedømmelse af forskeren og dennes måte at formidle egen identitet på, styret af forestillingen om en «kønskompetence». Siden forfatterne er kvinner, vil kvinders forskerrolle være utgangspunkt for vort søgelys på forskerens afgrænsninger, fokusering og begrepsfæstelse i forskningsprosessen.

Vi vil bruke personlige erfaringer fra vore egne feltarbejder i forskjellige norske miljøer og i Niger, Vest-Afrika. Vi vil også bruke eksempler fra antropologers debat om formidling af kundskab om andre samfund.

Samhandlingsperspektiv på køn

I al kvalitativ samfunnsforskning er menneskers subjektive opfatninger grundlag for produksjon af centrale data. Forskeren forsø-

rolleafgrænsninger, kønskompetence og dermed erfaringskumulation i et bestemt samfund. Denne erfaringskumulation kan altså meget vel være virksom *uafhængig* af medlemmernes bevidste forestillinger om køns relevans.

I denne artikel er det den kultur *forskeren* er bærer af, som skal studeres i dette perspektiv.

«Kvinder har altid nogle fælles værdier»

Fra et feltarbejde i Østniger: hvorledes kontrasterer manga-kvindes forestillinger om køn med norsk forskers?

I 1970 gjorde Lisbet sit første feltarbejde i Maïné Soroa, Niger. Hun skulle studere hvorledes køn og etnisk tilhørighed prægede børns hverdag i en nyetableret skole, men hun ville også gerne beskrive og forstå hvordan modernisering prægede mands- og kvinderoller generelt. Til trods for megen læsning om kvindereollen i muslimske samfund var hun ikke forberedt på det, som mødte hende: der var en næsten uoverstigelig barriere mellem hende og landsbyens kvinder. Hun havde regnet med, at det, at hun var kvinde, i sig selv ville garantere et minimum af fælles reference-rammer, eller at det skulle være et udgangspunkt for at etablere fælles referencerammer gennem samhandling. I stedet opdagede hun, at hun bare såvidt blev opfattet at være kvinde overhovedet. Når Lisbet gik rundt i landsbyen og snakkede åbent med mænd og kvinder, når hun snakkede med sousprefet'en, med skolelærerne, gjorde hun noget, som bare mænd gør på stedet. Det var sådan manga-kvinderne i landsbyen så hende. I al fald opførte de sig umiddelbart vis-à-vis Lisbet som vis-à-vis mænd: de var reserverede og sky. Bare gennem nitidt arbejde, lange forhandlinger og mange besøg udvikledes en «fortrolighed» mellem Lisbet og nogle af manga-kvinderne.

Derimod var det lettere for Lisbet at komme i kontakt med de «frie kvinder», de fraskilte kvinder, KARUWAI, som levede et selvstændigt liv – om end midlertidigt. De beskæftigede sig med småhandel og de havde frie forbindelser med mænd, og de havde formelt ingen adgang til at opholde sig blandt gifte kvinder.

Hvilke reaktioner medførte manga-kvindernes optræden hos Lisbet? Og hvad fortæller de om *hendes* idéer om kvinder? Som det er tilfældet overalt, hvor kulturer mødes, så vil uvægerligt

andres anderledes kategoriseringer provokere forskeren. Tolkning står overfor tolkning – vurdering overfor vurdering (jfr. s. 000 om «dom»).

Man leder ubevidst efter de udtryk, som ens egne reference-rammer organiserer. Finder man dem ikke, bliver man desorienteret og ofte provokeret. Det så ud som om koner ikke elskede sine mænd, mødre ikke elskede sine børn. Når *udtrykket* for en bestemt kvalitet i et forhold «manglede», oplevedes det som om selve fænomenet, her «kærlighed», manglede. Dette kan samtidig betragtes som en persondom – en vis fraskrivning af værdighed (trussel mod den andens identitet sådan som vi definerer den). Det at Lisbet spontant fraskrev manga-kvinderne værdighed i sine reaktioner, kan ses som en parallel til manga-kvindernes «afvisning» af Lisbet. Lisbet fik ikke engang den lille del af sin kvindeidentitet bekræftet, som hun troede, de kunne være enige om: at kvinder kan snakke med kvinder.

Denne gensidige afvisning kunne ikke vare ved – og skridt for skridt, som kontakten udviklede sig, reflekterede Lisbet over sine egne kulturelle kategorier – prøvede at gøre dem eksplicit for sig selv i den sammenligning, som er karakteristisk for en antropologisk forskningsproces. Ethvert «skridt ind i» manga-kvindernes kategorier medførte et skridt i retning af større bevidsthed om de kulturelle opfatninger, Lisbet selv var bærer af.² Og her viste altså de kønsafhængige opfatninger sig at være blandt de vigtigste.

Vi kan sammenfatte Lisbets møde med manga-kvinder på denne måde. *Lisbets opfatning af fællesskab baseret på en «overordnet» kvindeidentitet var kulturspecifik.* Lisbets forestilling om at kombinere en legitim norsk kvinde-optræden med en kvinde-til-kvinde-kontakt med manga-kvinder, var altså en barriere for tilvejebringelse af indsigt i manga-kvindes kategoriseringsverden. Som kvindelige sociale personer havde vi ingen klare komplementære statusser. Vi måtte «forhandle» for at etablere slige statusser – således at direkte samhandling kunne komme i stand. En anden ting er, at netop disse vanskeligheder med at etablere kontakt, efterhånden gav Lisbet megen information. Information fik hun gennem manga-kvindernes forklaring på, hvorfor de reagerede som de gjorde. Det er muligt, at en mandlig antropolog, som kendte til muslimsk kode for mand-kvinde-kontakt, indledningsvis vilde have lykkedes med at etablere komplementaritet og kontakt med kvinder i Maïné Soroa. Hans forestilling om forskel-

ligheden, hans forventninger om problemer, kunne tænkes at være en brækstang for kontaktudvikling.³

Feltarbejde i to norske miljøer: Hvordan forskers kønsrolle har konsekvenser for forskerinformantforhandlinger

I dette afsnit vil vi gå lidt videre i diskussionen om de mulige konsekvenser af forskningsprocessen (observationer og hypoteser), som følger af forskers kønsrolle. Vi skal drøfte problemstilling, undersøgelsesprocedure og nogle fund, som et samarbejde mellem forfatterne resulterede i.

Midt på 70-tallet gjorde vi feltarbejde i to meget forskellige norske miljøer. Lisbet flyttede med sin familie til Veggefjord, et nord-norsk fiskersamfund med 150 indbyggere. Inger gjorde en undersøgelse i et syd-norsk forstadsområde med flere tusinde indbyggere. Begge havde vi som plan at kombinere deltagelse i sociale situationer med formel interviewing. Under sit feltarbejde boede Inger først i sit hjem et par kilometer fra forstaden. Senere flyttede hun og hendes familie derud for en periode på nogle måneder.

De spørgsmål vi forsøgte at få svar på gennem vores feltarbejder, havde nogle vigtige fællestræk, men de var i sin hovedretning ganske forskellige. Lisbet ønskede, gennem kendskab til kvinders relationer, at studere hvilken rolle kvinders handlinger spillede i urbaniseringen af Veggefjord. Inger var interesseret i at studere de kontaktformer som familier og enkeltindivider havde fundet frem til i det nye boligområde. Hvilket indhold havde kontakten, og hvorledes blev den afgrænset? Mens Lisbets studie havde fokus på køn og på de processer hvorved køn får social betydning, så var kønsdifferentiering noget, som Inger mere tog for givet: den var bare én faktor blandt mange andre i det kulturelle mønster, som dannet baggrund for forstadsbeboernes kontaktbestræbelser.

Fordi de spørgsmål Inger stillede, drejede sig om opgaver, der for det meste lå inden for kvinders ansvarsområde, blev hendes projekt i praksis ligeså kvindeorienteret som Lisbets. At hun fra starten af lod være med at fokusere på køn i et studie av køns-segregerede aktiviteter, kan sees som endnu et udslag af den måde, hvorpå man i norsk kultur generelt har været vant til at

overse meget af den kommunikation om køn der ligger implicit i hverdagens almindelige samhandling. Den samme overseelse har også præget hovedorienteringer inden for de akademiske traditioner, hvor Inger og andre har hentet deres analytiske hjælpemidler.

Samarbejdet – en sammenligning af relationsdannelser i Veggefjord og på Jordet – blev for Inger en måde at «opdage» køn på. Lisbet «så» rolleutøvelsen på en anden måde end Inger. Hun var optaget af andre aspekter, end dem Inger var mest opmærksom på. De lærte af hinanden. Lisbet blev mer opmærksom på afgrænsende og regulerende manøvre i sine informanters handlinger, efter at samarbejdet med Inger var blevet indledet. Inger blev mer opmærksom på den køns-systematik der lå, i hvem der udførte sådanne handlinger.

a) Jordet

Da Inger startede sit feltarbejde på Jordet, var hun optaget af at lære mest muligt om den «beboerkultur», der udvikledes imellem naboer. Hvorledes orienterede folk sig i blokkens og forstadens sociale landskab? Hvad lagde de vægt på i sin vurdering af hinanden? Var der udviklet en slags enighed, om hvorledes gode naboer skulle være? Siden der var stor forskel i den kulturelle og sociale baggrund som folk havde bragt med sig til Jordet, og på hvilke opgaver de måtte ivaretage i sin hverdag, kunne man også forvente at finde store forskelle i hvilke kontaktformer der var udviklet mellem naboer.

For at lære kulturen var det ikke nok at gå rundt med papir og blyant og interviewe indbyggerne. Det var nødvendigt med mer utvidet kontakt, man måtte finde et grundlag for samvær, der gjorde det lettere for folk spontant at komme frem med deres egne vurderinger.

At gå omkring i forstaden og forsøge at få kontakt med folk var ikke let. Riktignok var der få møtesteder hvor det føltes naturligt at henvende sig til andre og forsøge at få igang en samtale. Men Inger følte også, at hun ikke udnyttede godt nok de muligheder, der trods alt gaves. Hun veg tilbage for at optræde som en, der altid forsøger «at trænge sig ind på folk».

Dette var noget som Inger og hendes informanter var ganske enige om, viste det sig. Og når hun reflekterede mer over sine egne dilemmaer og sine egne anfægtelser, så hun også bedre hvorledes

selvbeskyttelsen virkede i forstadsbeboernes kontaktregulering. Den havde en paradoksals karakter, det var faktisk sådan at de beboerne som var dyktigst til at sikre sin uafhængighed og holde orden på grænserne omkring sig, det var også de som var mest tilfreds med sin nabo-kontakt. God kontakt krævede at man ikke «trængte sig på», men vidste når og hvorledes man skulle vise respekt for hverandres «utilgængelighed».⁴

De forstadsbeboere som Inger efterhvert fik nær kontakt med, var kvinder i omtrent den samme livsfase og med de samme opgaver overfor børn og familieliv som hende selv. Dette var også hvad hun havde forventet. Ligesom Lisbet havde forestillet sig i Mainé Soroa, så antog også Inger at fælles køn måtte give et godt grundlag for kontakt, videre at de fælles opgaver ville være et stort plus, ved at give noget at tale sammen om.

Men det viste sig også at lighed ikke bare var et godt grundlag for kontakt, den satte også grænser for kontakten på måder som ikke var forudsat. Det var meget vanskeligere at opnå bred, uformel kontakt med de kvinder der var meget forskellige fra Inger i livsstil og kulturel baggrund, end med dem der lignede hende. For at være en interessant samtalepartner, en man gerne så som en uformel gæst i sit eget hjem, var det ikke nok at have de samme opgaver. Man måtte også have de samme meninger.

De kulturelle forskelle, som Inger ønskede at studere i forstaden, var bl.a. sådanne, som folk i Norge ofte bruger til at *rangere* hinanden efter, moralsk og socialt. Særegenheder i børneopdragelse, familieroller, høflighedsformer, etc., bliver anset som noget, der både fortæller om dybtliggende personkvaliteter, og om hvad slags person, man retmæssigt eller uretmæssigt gør krav på at være. Ønsker man at vise andre *ligeværdighed*, må man derfor passe på, at man ikke berører disse særegenheder på måder, der kan opfattes som nedværdigende. Det sikreste, i ansigt-til-ansigt kommunikationen, er ofte at lade som om forskellene ikke er der, og i stedet koncentrere sig om lighederne. Man viser ligeværdighed ved at understrege lighed.

Kommunikationen mellem Inger og kvinderne i forstaden var baseret på, at de havde samme slags grundlæggende statuser. Som voksen, norsk kvinde med familieansvar måtte Inger formodes at være i besiddelse af de samme grundlæggende kvalifikationer som dem, hun forsøgte at komme i interaktion med. Dette la begrænsninger på hendes tilegnelse af information. Hun kunne f.eks. ikke

let få rollen som «kulturel novice». Når man studerer en fremmed kultur, er det gerne en stor fordel, at nogen vil påtage sig opgaverne som kulturel ekspert og lære nykommeren det grundlæggende, der skal til for at fungere. En kulturel novice i færd med at lære sig en ny og anderledes kultur bliver også gerne vist overbærenhed med de fejltrin, hun eller han gør, og siden alle ved at man er lidt «dum», men trods alt er ivrig efter at gøre fremskridt, får man gerne hurtigt at vide, hvad der er den rette måde at gøre tingene på.

Men for at feltarbejderen skal kunne spille rollen som kulturel novice, må der være en forestilling hos informanterne om at «her er noget at lære bort», noget man ikke med rimelighed kunne forlange at feltarbejderen skulle vide på forhånd. Og der må være nogen, der vil udøve læremesterens *autoritet*, og korrigere feltarbejderens fejl.

Både i Mainé Soroa og i Veggefjord, fik Lisbet rollen som kulturel novice. I Niger var, som vi har læst tidligere, de kulturelle forskelle mellem værtslandets befolkning og hende selv så store, at det var åbenbart for alle, at hun behøvede oplæring for at kunne opføre sig «som folk». I Veggefjord var ikke forskellene så dramatiske, og som dansk kone til en norsk mand og indflytter på samfundets lille byggefelt, regnede man med at hun havde samme kulturelle grundkompetence som de norske kvinder i samme alder og familiesituation. Men, som vi senere skal se, de ældre kvinders idé om, at deres kundskaber og færdigheder var værdifulde for Lisbet, gjorde dem interesseret i at opdrage hende, og gav Lisbet muligheder for at modtage ganske direkte, utvetydige korrigeringer. Noget lignende havde også Inger oplevet i et tidligere feltarbejde, hvor hun studerede kulturelt bevarelsesarbejde i et lille norsk samfund. De kvinder hun der var i kontakt med, arbejdede for at bevare traditioner og ting, som de var stolte af, og de fandt det ganske naturligt, at Inger interesserede sig for disse traditioner og ønskede at lære, hvorledes man tog vare på dem.

På Jordet, derimod, lå forholdene ikke helt godt til rette for at udvikle en lærer-elev relation over temaet «hvordan vi gør ting her hos os». Der var flere grunde til dette end problemer med at bede om undervisning i den kulturelle kompetence, som samhandlingen forudsatte. F.eks. det forhold, at en hel del mennesker mente, at deres bosted kun i begrænset omfang bidrog til at forbedre deres status. «Skal du studere naboforhold, siger du? Ja, da er du

kommet til det rette sted!» Kommunikationen i massemediernes om forstadsområdernes forfærdelighed var, på det tidspunkt da Ingers feltarbejde blev udført (1976-77), ganske intens. De gode naborforhold, som de fleste på Jordet også lod til at opleve, blev på dette tidspunkt kun i meget lille udstrækning generaliseret til lokalpatriotisme. De lokale omgangsformer var meget langt fra at være blevet systematiseret og idealiseret til et grundlag for kulturel selvbevidsthed.

Ved at flytte med sin familie til en lejlighed i forstaden, fik Inger mulighed til at samhandle med folk ud fra statusen «nabo». Hun fik forklaret hvordan rutinen med trappevask og renhold i fællesrommene var, og hun fandt anledning til kontakt med naboerne gennem sine opgaver som mor og husmor. Der var f.eks. diskussioner om, hvor meget man skulle gøre rent efter sig selv og andre i vaskerummet, og der var alle de praktiske og følelsesmæssige problemer i forbindelse med at være nyinflyttet familie med to børn i fem- og elleve-års alderen. Erfaringerne som beboer bekræftede det indtryk, det tidligere feltarbejde havde skabt af, hvor nødvendigt det var at respektere hinandens ønsker om en vis uafhængighed. De vellykkede naborelationer var de, der både havde indhold og grænser.

I løbet af feltarbejdsperioden kom samarbejdet mellem os i gang. Det førte snart til, at Inger begyndte at se de praktiske begrænsninger i sin forskerrolle i et kønsrolle-perspektiv. At det specielt var kvinderne, som blev ansvarlige for mange sider ved familiernes relationsafklaring, var noget interessant, der måtte beskrives i detaljer og forklares.

F.eks. var der en episode med en pensioneret præst og hans hustru, som Inger havde mærket sig fra sit feltarbejde. Hun mente den var karakteristisk for, hvor optaget man i borgerlige miljøer var af at værne om familielivets grænser. Dette blev desuden specielt vanskeligt, når familiefaderens arbejde var så udadrettet, og så involverende for hans egen familie, som det at være præst. Episoden var, kort fortalt, denne:⁵ En dag, i begyndelsen af sin botid på Jordet, var Inger på et aftalt besøg hos ægteparet i deres hjem i samme blok, hvor også Inger boede. Samtalen drejede sig om bomiljøet, lokalhistorien, etc. Samtalen afsluttedes ved, følte Inger, at hun fik små tegn fra værtinden om, at nu var det på tide at trække sig tilbage. Disse tegn, så små, at det bagefter var vanskeligt at rekapitulere hvad alle bestod i, så ikke ud til at afficere

ægtemanden, der på samme måde som før, fortsatte sin samtale, henvendt til den besøgende.

For Lisbet var det køns-aspektet ved denne episode mere end klasse-aspektet, der var af interesse. Det interessante var ikke det, at en repræsentant for familien værnede om dens tid og uafhængighed; det virkelig interessante var, at siden det ene køn på denne måde sørgede for, at der var grænser for samhandlingen – så kunne det andet køn desto mere afslappet overse sådanne trivialiteter, og koncentrere sig om de mere «væsentlige» ting.

Præstefruens regulerende indsats blev endnu klarere ved at stilles i kontrast med kvinderne i Veggefjord. Der lod ægtepar til at være ganske uafhængige af hinanden med hensyn til, hvordan de ordnede sine relationer til naboerne. Også på Jordet lod mange ægtepar til at have det væsentligste af sine arbejdskontakter og sin fritid sammen med personer af sit eget køn. De måtte selv sørge for sine kontakter, og de blev betragtet som et selvstændigt individ af andre. Men der var også træk ved Jordet og bostedets sociale organisation, der i større grad gjorde familierne til en enhed vis-à-vis nabolaget, og gjorde kvinderne ansvarlige for familiernes forhold til hinanden.

På dataplanet, i diskussionen af hvad det nu egentlig var, som nabolagets hændelser gav oplysninger om, gav kønsrolleperspektivet Inger gradvis en større forståelse for, hvad hun selv havde været involveret i: Erfaringerne som forsker, veninde og beboer på Jordet havde flere aspekter der var separerbare fra individet Inger, men ikke fra hendes kvindekøn.

b) Veggefjord

Lisbets tilværelse i bygdesamfundet medførte nok en helt anden type deltagelse, end den Inger oplevede – præget som den blev af de specielle lokale aktiviteter. Lisbet afveg fra alle kvinderne i landsbyen derved, at hun tilsyneladende ikke havde konkrete opgaver til trods for et eller andet ansættelsesforhold, som havde med universitetet at gøre. Hun fik til og med nogen til at passe sine børn. I sammenligning med forstaden var kontaktsystemet i landsbyen meget klart og velorganiseret. Folk vidste meget om hinanden, havde megen indsigt i hinandens privatliv. Sociale anledninger var klart kategoriseret. Det var nyt for folk at have en indflytter-familie. Lisbet fik følelsen af, at folk troede, at hun kunne være

med på alt og altid være tilgængelig og havde «åbent hus». En midlertidig opgivethed hos Lisbet over ikke at kunne begrænse folks visitter blev afløst af forståelsen af, at hun måtte opleves tilgængelig af landsbyens kvinder, når hun tilsyneladende ingen opgaver havde og heller ikke var veltrænet i at «bugsere folk ud over dørtærskelen».

Først da vi sammenlignede vore erfaringer og de to sæt materialer, opdagede vi forskellene i kvindernes kultur, samværsrutiner og daglige udfordringer på de to steder. I udgangspunktet havde Lisbet oplevet, at de yngre kvinder mødte en masse problemer som konsekvens af ændringer i økonomiske og politiske forhold – problemer, som mænd ikke blir konfronteret med. De måtte forsvare sig overfor de ældre kvinder, når de ikke længere havde så meget at gøre (de havde ikke kostald, de havde kun tre børn, osv.). Børnene gik på skole langt væk (skolecentraliseringen havde nyligt fundet sted). Mændene var ikke som tidligere borte sammen (på fiske – så de kunne holde øje med hinanden), men gennem pendling blev de i perioder spredt over hele amtet/landet. Men sammenligningen med Ingers materiale fik siden Lisbet til også at se andre processer, som prægede kvindernes daglige handlinger – og som det var let at overse: de yngre kvinder blev i voksende grad ansvarlige for de nye ceremonielle rutiner, som udvikledes i husholdningerne: vaskerutiner, bading, osv. Det var i de nye syforeninger, at disse nye detaljerede regler for rigtig husholdning blev udformet. Kvinderne udviklede også her – gennem den løbende debat – nye kvindelige ansvarlighedsnormer. De begyndte at gøre *hinanden* ansvarlige for ægtemændenes erhvervs-tilpasning. Forventninger om at de skulle administrere også mændenes sociale kontakt var måske under udvikling her?

Foreløbig så det imidlertid ud til, at mændene også klarede at udvikle nye samværsrutiner for mænd. Disse erstattede fiskeriet som fælles arena. De havde startet ny idræts- og politisk forening. Et sådant fællesskab, gennem fælles deltagelse på forskellige arenaer findes ikke for alle mænd og kvinder på Jordet. Der er foreninger og klubber, knyttet til interessefællesskab over hele byen, vigtigere arenaer for deltagelse end de organisationer, der har Jordet som lokal basis. Men indenfor forstaden er der stor forskel på, hvilke aktiviteter folk deltager i, og hvilke roller deres sociale person består af. Mens nogle af beboerne ser på Jordet kun som et sted hvor de tilfældigvis har sin lejlighed, så er der andre,

for hvem bostedet betyder mange former for kontakt, næsten som i Veggefjord.

Således hjalp kontrasteringen af vore erfaringer og observationer os til at se nogen af de processer, der fører til, at især kvinder får ansvar for usynlige, men krævende opgaver. Ivaretagelsen af disse sætter antagelig grænser for kvindernes egen udfoldelse i bomiljøet, for ikke at snakke om udenfor miljøet. Vi opdagede nogen af de processer, som «producerer» en mere skjult organisering af kønsroller de to steder. Parallelt med en gradvis ændring i de mere synlige kønsrolleudtryk, ændringer i retning af, at kvinder og mænd i større grad udfører det samme «arbejde», holder til de samme steder, sker der en omformning og elaborering af forventninger rettet mod de to køn. Disse forventninger er systematisk forskellige.

c) Forskerrolle, feltarbejderrolle, kønsrolle

Lad os nu prøve at isolere kønsaspektet ved den ovenfor beskrevne forskningsproces og vore fund. Hvilken slags aktør blev vi undervejs på de forskellige arenaer i felten? Og i hvilken grad kan vi antage, at dette kanaliserede vor informationsindhenting/vore hypoteser om empiriske processer?

Der er grund til at antage, at det faktum, at vi var kvindelige forskere, som gjorde observationer af familien på hjemmearenaen, prægede vort arbejde.

Det har fremgået af det ovenstående, at det var noget lettere for os at samhandle med kvinder i Norge end det var for Lisbet i Mainé Soroa.

Skyldtes vor nemmere kontakt med kvinder på Jordet og i Veggefjord, at vi var kvinder? Hvilken rolle spillede vor *bevidste* interesse for kvinder? Var det ikke helt enkelt sådan, at det var den fortrolighed med norsk almenkultur, som vi havde fælles med kvinderne, som lå bag?

En mandlig feltarbejder kunne meget vel have gået i gang med deltagende observation, på mange af de samme arenaer, ikke? Hvilke reaktioner har informanterne mødt os med som erhvervsarbejdende, «nysgerrige» kvinder, som der er grund til at tro, at mænd ikke ville være blevet mødt med? Og hvilke anderledes data om kvinderne kunne man tænke sig, det ville have resulteret i?

I den første fase af Ingers feltarbejde blev der bygget en implicit

enighed mellem hende og informanterne om vigtigheden af «ikke at trænge sig ind på folk». En enighed, som der er grund til at tro, at også en mandlig forsker kunne have bidraget til at etablere. Men det er tydeligt, at Ingers deltagelse i og oplevelse af de uformelle møder i bomiljøet alligevel delvis er formet af kønsaspektet ved hendes person. Budskaber til hende ville være formet således, at de ikke støder an mod hendes sociale person som kvinde. Når kvinder havde kaffeslabberas i lejligheden om formiddagen, ville antageligvis en mandlig forsker, hvis han havde ringet på døren, være blevet mødt med andre reaktioner end de, som blev Inger til del. Hun blev hurtigt indlemmet i samtalen og blev mødt med de samme invitationer til en sludder, som de sendte til hinanden (andres rygter, priser på butikken, sommerjoler, uopdragne børn m.m.) – temaer som det næppe havde faldet lige så naturligt at præsentere spontant for en mandlig forsker. Det er også sandsynligt, at præstefruens kontaktregulerende manoeuvre let ville have været anderledes overfor en mandlig feltarbejder. En mandlig forsker, der kom fra Universitetet for at interviewe hendes mand, ville næppe være blevet manøvreret på samme måde. Hans oplævelse af situationen ville derfor høyst sandsynligt ha blivt at samtale afslutning var noget, som han og præsten aflagde sammen.

Det er vor erfaring, at den slags udspil, som Inger her rapporterede, oftere retter sig fra kvinder til andre kvinder end til fremmede mænd.

Men Inger blev også mødt med andre reaktioner, som der er grund til at antage er kønsspecifikke. Disse var heller ikke eksplisitte. De kom frem indirekte ved at husmødrene kritiserede småbarnsmødre, som havde fuldtidsjob i erhvervslivet uden at de «var nød til det». Når de opdagede – af sig selv eller på grund af Ingers kommentarer – at de også omtalte Inger, blev der straks gjort undtagelse fra regelen, særlig med henvisning til pluralitet: «Der er jo nogen, som ikke kan holde ud at gå hjemme!» Sådanne udspil formidler informationer om kvindeidentitet til Inger på en måde, som formel udspørring, interesse for kvinder alene, vanskelig kan bringe til veje.

Lisbet kom til Veggefjord som erhvervsarbejdende middelklassekvinde fra bymiljø. Hun havde sin identitet knyttet til sit erhverv, arbejdspladsen i byen og til sin familie. Kvinderne i landsbyen havde sin identitet knyttet til kvindeopgaver i landsbyen,

sådan som de var defineret af den lokale kultur. Bare nogen få kvinder arbejdede udenfor landsbyen. I begyndelsen af opholdet oplevede Lisbet problemer med at få anerkendelse for sin egen anderledes kvindesrolle. Hun mærkede, at folk syntes, at hun ikke gjorde noget. Det er nævnt, at hun ikke passede sine børn om dagen. Manden lavede ligeså ofte middag og gik ærind som hun selv gjorde. Hun var interesseret i at komme i kontakt med kvinder i Veggefjord, men samtidig var det hende ikke ligegyldig om hun fik forståelse for sin egen kvindesrolle. Dette er et vigtigt træk ved feltarbejde i eget samfund. Vi kan ikke lige så let gøre os uafhængig af den bekræftelse, vi selv har behov for at få i vort eget som i et fremmed samfund.

Spørgsmålet er, hvilken rolle vi under sådanne omstændigheder kan forhandle os frem til i felten. Som interviewer i en institution kan *student*-rollen være nyttig: «Jeg vil gerne lære af dig om dit liv». Men den rolle kan være vanskelig at lancere og leve med, når man bor i et norsk miljø i længere tid.

Hvilke konsekvenser kan det tænkes, at disse kontrasterne får for Lisbets informationsindhentning? Det viste sig, at det var lettere for Lisbet, at «finde sig til rette» blandt de ældre kvinder i landsbyen. Dette til trods for, at de *ikke* syntes hun var noget særlig til kvindfolk – én som arbejdede med «så mange underlige ting». Men, de var ikke selv så truet af hendes version af kvindesrollen, som tilfældet var for de yngre kvinder, som måtte tage standpunkt til spørgsmålet om at vælge at arbejde eller at fortsætte som husmoder. De ældre var overbærende og gode mod hende. Der udviklede sig noget, som lignede en «mor-datter»-relation. Lisbet blev tilbudt at lære at bage lefser og at lave fiskemad. Hun fik hint om, at hun måtte bage brød selv. Hun måtte ikke bruge gardiner i stærke farver, hun måtte ikke give sine børn så megen opmærksomhed! (Jfr. deres mening om, at det var forkert, at hun ikke selv passede dem.)

På den måde lærte Lisbet meget om de kategoriseringer, som de var bærere af, noget hun kunne bruge i sin analyse af moderniseringsprocessernes konsekvenser for kvinder, bl.a. de ovenfor nævnte fund om ændringer i kvinders udfordringer. Forholdet mellem kvindegenerationer viste sig bl.a. at være meget konsekvensrig for udviklingen af kvinders nye rolleperformer – for deres livssituation generelt. Men hun fik måske et lidt vel overvældende indtryk af de ældre kvinders omsorg for andre. Meget

tyder på, at siden de havde sine klare synspunkter om, hvordan kvinders liv skulle være, hvilke opgaver som burde tages hånd om af kvinder, og siden Lisbet ikke havde «indset dette», ville de gerne overbevise hende om deres syn. Det rolle-sæt, som rolleforhandlingerne mellem dem og Lisbet havde skabt, formede hendes opfatning af deres kategoriseringer. I virkeligheden var de antageligvis mere villige til at kræve, at andre, også mænd, viste omsorg for andre – end det fortonede sig for Lisbet.

Det gode kendskab folk havde til hinanden i dette miljø, dannede grundlag for en helt anden feltarbejder-informant-forhandlingsprocess end den Inger blev involveret i. Når alle kendte alle, var grundlaget lagt for at Lisbet kunne indgå i eksisterende spil mellem folk. Det var med andre ord ikke nødvendigvis bare ønsket om at tage godt imod Lisbet og lære hende lokale kvinders normer og værdsætninger, som prægede udviklingen af mor-datter-relationen. Det er også tænkeligt, at der udvikledes en konkurrence mellem ældre kvinder om at få en fast relation til en nyetableret, urban indflytter. Pointet her er, at det, at gøre feltundersøgelse i et lille etableret samfund og socialt system, fører til helt andre forsker-informant-relationer uanset forskers problemstilling – for kvinder såvel som for mænd.

Men der er grund til at antage, at en mandlig forskers møde med kvinderne i Veggefjord ville have forløbet noget anderledes. Ville han være blevet opfordret til at bage lefser? Ville han være blevet inviteret på missionsforeningsmøder? En mand ville have fået andre data. Han ville få et andet ståsted i forhold til kvinders interne relationer. Veggefjordkvinders måde at indlemme indflytter-middelklasse mænd på, kan antydes stikordsmæssigt: Han får først kage, så får han lester (sokker). Når relationen er etableret, blir han bedt om at yde traditionelle mandstjenester: snerydning, køring, samt yde hjælp på de områder, hvor han har uddannelsesmæssig kompetence.

Vi kan sammenfatte det vi har fundet om kvindelige forskere, informationsindhenting blandt kvinder i norske miljøer, med at sige, at: Den proces som sættes igang, når man er interesseret i kvinder og selv er kvinde, fører til en *tematisering* af egen kvindes rolle. Når man skal tilegne sig andre kvinders kategorier, og når man er optaget af at undersøge, hvorvidt de er kønsspecifikke, foretager man en *lignende* analyse af egne roller – af de forventninger, man selv retter mod andre, og de fortolkninger man baserer

sig på i sin samhandling med andre, og søger at finde det kønsspecifikke i dem. Denne tematisering af egen kvindes rolle *kan* danne grundlag for en produktion af hypoteser, som er anderledes end de, som naturligt ville følge af en lignende tematisering foretaget af en mandlig forsker. Som vi har set, præger den rolleudformning, som forsker-informant-relationen udvikler sig til, det som informant formidler til forsker: Mor vil gerne opdrage datter og overkommunicerer (af ulige grunde) da let aspekter ved egen kvindes rolle. Samme type styring vil præge en mandlig forskers forhold til informanten, men en datter-lignende rolle vil ikke være aktuel for ham. Men måske vil det være lettere for ham at blive opfattet som så ukyndig, at han må læses op i alle detaljer? Derimod er det sandsynligt, at andre aspekter ved Veggefjordkvindens sociale person vil komme i fokus, og at hun vil formidle noget andet til mænd, og at dette vil præge det hun formidler.

Vi har ikke sagt at mænd vil forhindres totalt i at skaffe sig indsigt i kvinders relationsfelt, i deres vilkår, etc. Er de interesseret i disse træk ved samfund, er mulighederne for at lære om dem, mange. Vi har antydnet de mulige begrænsninger kønsaspektet ved forsker-informant-relationen implicerer. Det er også vigtigt at fremhæve de metodologiske implikationer af dette: En mandlig, eller kvindelig, forsker må tematisere sin egen kønsrolle skal han/hun vurdere hvilken indflydelse kvinders samhandlingsfelt, kvinders identitetsudformning har i generelle ændringsprocesser.

Denne antydning af rolleudformningsprocesser mellem forsker og informant og forsøg på at isolere kønsaspektet ved deltagelse og informationsindhenting, kan minde os om en mere udbredt forskningsudvikling, vi har haft gennem tiden indenfor samfundsvidenskaberne. Vi kan f.eks. nævne antropologien, hvor mandlige forskere har domineret. Mænd har haft overvejende mandlige informanter. Sammen har de ofte diskuteret samfundet således som manden så det. Dette har tydeligvis ofte ført til drøftelse af temaer som magtforhold, politik og økonomi – temaer som kom til at blive dominerende i faget. Antropologiens hypoteser er løbende blevet genereret gennem sammenligning og kontrasteringer – sådan som Ingers og Lisbets hypoteser gjorde. Men forskellen er, at de er kommet til at dreje sig om den del af det sociale system, de felter, hvor mændene var centrale aktører. I den forstand har køn været en vigtig faktor i kundskabsudviklingen – på samme måde, som vi mener det har været det for os.

Et kønsrolleperspektiv på forholdet mellem forskeres begrebsfæstelse/analyse i samfundsforskning og forskeres «almen»-kultur

I dette sidste afsnit skal vi gå et skridt videre i vor diskussion af spørgsmålet om, på hvilken måde social organisation af køn præger forskeres informationsindhentning, hypoteseformulering og «fund». Vi skal igen rette opmærksomheden mod den kultur forskeren er bærer af og nu særlig vurdere på hvilken måde, den præger forskeres begrebsfæstelse og modelbygning i samfundsfaglige analyser. Og vi skal sætte fokus på kønsdimensionen.

Vi har nævnt sammenhængen mellem mandlig dominans i faget og udviklingen af antropologiske temaer: f.eks. politik og økonomi. Men faget har også slægtskab og ægteskab som centrale temaer. De kulturelle udforminger af slægtskab og ægteskab var imidlertid i mange samfund lig med den politiske struktur. Det er ikke usandsynligt, at f.eks. Levi Strauss' teorier (Levi Strauss 1949) om kvinder som byttemiddel mellem grupper har en vis sammenhæng med det faktum, at han var mand (Whyte 1978).

Ville kvindelige forskere have undgået den implicite umyndiggøring af kvinder, som hans modeller er udtryk for?

Vi var nogle kvindelige og mandlige antropologer sammen på konference om «Kvinder i Islam». Fokus skulle være på kvinder, men angrebsmåden var traditionel antropologisk/etnografisk: Man nærmede sig spørgsmålet om kvinders vilkår gennem traditionelle temaer: økonomi, politik, slægtskab og hushold. Den meget store variation i kvinders kår under Islam fra Øst til Vest blev formidlet. Nuancerede spørgsmål, som f.eks. om det er mændene eller kvinderne, som lukkes ude fra «vigtigt» samfundsliv ved at kvinder bærer slør, blev også belyst. Da seminaret næsten var færdigt, skulle dragter fra de ulige kulturområder vises frem, og nogen kvindelige antropologer bar de dragter, kvinder bærer i de områder, hvor de havde gjort feltarbejde.

Mette Bovin og Lisbet, som sammen har skrevet om gifte kvinder og Karuwai, frie kvinder, i Østniger, bar henholdsvis en giftkvindedragt og en fri-kvindedragt. De imiterede også de bevægelser, som er typiske for de to kategorier kvinder på den offentlige arena: den enes stille og rolige gang og den andens knejsen med nakken og åbne, æggende bevægelser.

Det var tydeligt, at i denne antropolog-samling virkede den kropslige formidling af kulturelle kategoriseringer anderledes end den mundtlige gengivelse af kulturelle regler og konkrete adfærd. Kropsudtrykkene oplevedes af antropologerne at være mere løsrevet fra den kontekst de hørte til i, og derfor formidledes ikke det, som skulle formidles: de kritiske forskelle i hvordan manga-kvinder kropsligt signaliserer tilgængelighed/utilgængelighed. Derimod følte man, at manga-kvinderne var blevet «udleveret».

Det ser ut til, at når antropologerne kom til at reagere umiddelbart på de kropslige udtryk på en kulturspecifik måde, nemlig sådan som man «normalt» reagerer på provocerende og æggende bevægelser, så var det fordi de to kvindelige antropologer ikke lykkedes i den opgave, som ideelt set er antropologens: at oversætte. Det var særlig mandlige antropologer, som hævdede dette syn.

Lad os se lidt nærmere på dette problem: antropologers hovedopgave er at oversætte, at formidle den mening folk selv tillægger ting og adfærd. Hvis publikum (nordmænd og antropologer) reagerer på karakteristikkene gennem at få bekræftet sine egne stereotypier om andre, har antropologen ikke lykkedes. Dette var antagelig tilfældet i denne dragt-fremvisnings-situation.

Men der er grund til at spørge sig selv om ikke denne episode med efterfølgende diskussion også vidner om noget andet. Som vi har beskrevet fra Lisbets feltarbejde i Niger, reagerede hun hele tiden kulturspecifikt på manga-kvindernes opførsel, hun kunne jo ikke andet. Et forarbejde baseret på teoretiske studier om kulturforskelle er ikke en vaccination mod en løbende provokation af forskernes (vore) følelser. Det kan tænkes, at dette lå bag påpegningen af, at de kropslige udtryk indgik på en fundamental uetisk måde i informationsformidlingen – og, at der egentlig, samlet set, var formidlet lige så meget på hele seminaret om konteksten for kvindernes bevægelser som om konteksten for handlinger og tale, at også disse kropslige kategorier kunne siges at være blevet for søgt oversat.

I fald der er noget i dette, så har vi følgende antagelse om hvorfor norske antropologer oplever den mundtlige/skriftlige formidling af muslimske samfundskategoriseringer mere legitim (mindre udleverende for det fremmede samfund) end den kropslige formidling. Vi mener, at der i den konkrete situation ikke blot var et fagligt/etisk grundlag for at skelne slig, men også et kulturelt. En delforklaring på de tilstedeværende antropologers reakti-

oner kan søges i forskernes «almen»-kultur, dvs. i forskernes egne normer/referencerammer, evt. i samspillet mellem dem og antropologikulturen – det teoretiske værktøj. Det er muligt, at det er vore kulturtræk, med hensyn til *hvordan vor kropslige kommunikation er kategoriseret, som gjorde at alle observatørerne var mere sensitive overfor de kropslige udtryk, som blev demonstreret, end overfor de mundtlige*. Vi mener at kropslig kommunikation (særlig mellem kvinde og mand om tilgængelighed-utilgængelighed) i norsk «almen»-kultur er «ladet med» mening i den forstand, at det er en personlig udfordring, som er vanskeleg at håndtere offentligt uden at man taber ansigt. Den mand-kvinde kommunikation (og kvinde-kvinde kommunikation), som er kropslig og «kærlig» bliver da «farlig». Den hører ind under det «usynlige», men i virkeligheden stærkt kønsrefererende kategoriseringssystem, som vi alle betjener os af i hverdagen.

Da er vi også inde på kønsdimensionen i denne episode. Vor antagelse er nemlig videre den, at det kropsligt kommunikative område af de kulturer, som antropologer har arbejdet med, er temmelig udforsket. Skyldes ikke dette, at slige normative distinktioner, en slig skelnen mellem kropsligt/muntligt i forskerens «almen»-kultur, har formet faget? Vi kan også dernæst spørge os, om mænd og kvinder foretager samme skelnen? Kan det tænkes, at det er mere problematisk at udforske disse områder for mandlige end for kvindelige forskere? Hvis det er tilfældet, er det vel ganske naturligt. Her forelå et udtryk, æggende bevægelser, som i begge kulturer – i den fremmedes såvel som i antropologens – er et potentielt kvindemagtmiddel!

Som vi har set i forstaden Jordet og delvis også i Veggefjord, var kvinderne specielt ansvarlige for ikke-verbale opgaver af kommunikativ art (grænsesætning, familiens rygte gennem præsentation av hus og optræden osv.). Det må antages at være kritisk for forståelsen af de vilkår, moderne byliv skaber for folk, hvis denne type krævende arbejdsopgaver overses i forskning.

Dette er antagelser, bygget på det vi synes at se som dynamikken i kønsfeltet af sociale processer. Teoretisk skulle det være fuldt muligt at forsøge at isolere og overkomme kønsaspektets styring af perception og dermed data-indhentning.

For at opnå dette må vi i operationalisering af data-indsamling systematisk analysere/isolere kønsaspektet i forsker-informantrelationen. Teoretisk skulle vi kunne opdage, at krop i nogen

samfund er et selvfølgeligt og legitimt kommunikationsmiddel, og at åben invitation til sex er ligeså legitimt for kvinder som for mænd.

Konklusion

Vi håber, at vi gennem ovenstående drøftelser har vist, at svaret på, om kvinder har lettere end mænd for at udforske kvinders liv, må nuanceres adskilligt. Ideelt set kan mænd såvel som kvinder få adgang til vigtig indsigt om kvinder. Men gennem et samhandlingsperspektiv på kønsfeltet i forskningsprocessen, håber vi at have vist, at indsigt/viden/læring kan præges af, om forskeren er mand eller kvinde.

1. Studiet af kønsaspektets prægning af informanternes rolle-repertoire medfører nødvendigvis at man klarlægger kønsaspektet ved forskerens egen rolle-udøvelse.
2. Den rolle-udøvelse som forsker og informant forhandler sig frem til, præger forskerens hypoteseformulering, operationalisering og videns-udvikling.
3. Det kan være særlig vanskelig for forskeren at opdage og identificere køns-aspektet i informantens kultur, når forskers og informants rolle-repertoire/identitet er svært ens.

For at gennemføre en sådan køns-vinkling på dataindsamlingen må forsker løbende kontrastere egen kønskontekstualisering med en eksperimentel kontrol av datas kønsbundethed. Forsker kan eksperimentelt provokere mandlige og kvindelige informanternes fremstillinger om samme temaer, spørge hvad en kvindelig informant tror en mandlig informant ville have svaret på et spørgsmål, osv.

Til slut vil vi blot opfordre læseren til at prøve at finde køns-gennemslaget på denne fremstilling af socialt køns indvirkning på metode.